

estar molt en desacord, però que resulta central per a entendre com era interpretat i construït el País Valencià en el segle XIX. Convide el lector a llegir, simplement, la introducció del volum, perquè allí l'esperen moltes sorpreses, i on, de fet, està resumida bona part de l'ideari del valencianisme polític posterior.

No deixa de tenir certa gràcia pensar que gairebé seria possible escriure un volum de «vides paral·leles» que, amb Llorente, incorporara la seua improbable nèmese: Constantí Llombart. Allí on un ha estat menyspreat, l'altre ha estat lloat, allí on s'ha menystingut la producció d'un, s'ha exagerat la vàlua de la de l'altre. En realitat, Llombart ha estat una figura tant o més carregada de lectures sedimentades des dels anys seixanta que Llorente. La continuada atribució de responsabilitats a aquest, va fer que el nou valencianisme que anava a la recerca de precedents i tradicions, acabara per convertir el voluntariós Llombart en una figura excessiva.

En definitiva, estem davant d'un text que aposta per una revisió intensa de la figura de Llorente i del seu context (i en un lloc molt destacat de la Renaixença). Aquest treball, en la meua opinió, és un senyal que els temps estan canviant en la producció bibliogràfica dedicada a analitzar el nostre passat, cultural, literari, històric. Crec que no es tracta, ni em pareix que siga aquesta la intenció de Rafael Roca, de «recuperar» o «actualitzar» Llorente. Justament es tracta d'entendre'l al marge de possibles tradicions, a la recerca de precedents. Es tracta, en realitat, d'intentar comprendre qui era Llorente i mesurar la seua transcendència per a la construcció de la identitat cultural i política valenciana contemporània, al marge de filies i fòbies. Llorente era i continuarà sent el «darrer patriarca», com diu Rafael Roca. Hem de ser capaços de situar-lo en el lloc que li pertoca. No més alt, però tampoc més baix.

FERRAN ARCHILÉS  
*Universitat de València*

Mas, Joan (dir.), *Diccionari del teatre a les Illes Balears*, Palma de Mallorca-Barcelona, vol. I 2003, vol II 2006, Lleonard Muntaner, Editor-PAM, 525 i 440 pp.

Aquest extens diccionari de prop de 1.000 pàgines, distribuïdes entre els dos volums, és el resultat d'una conjunció afortunada de diversos elements. D'una banda,

un equip humà extraordinari, en principi per l'amplitud de la nòmina de col·laboradors, però també per la preparació i la professionalitat esmerçades; de l'altra, una sensibilitat de les instàncies polítiques a què no estem gaire acostumats, almenys en terres del qui signa aquesta ressenya.

El nucli responsable de la «logística» de l'obra és constituït per cinc estudiosos que mereixen ser esmentats: Joan Mas (direcció), Francesc Perelló Felani (coordinació) i Ramon Díaz i Villalonga, Josefina Salord Ripoll i Marià Torres Torres (consell assessor). De la importància de la seua tasca dóna fe l'abast de l'obra i l'allargadíssima llista d'estudiosos a coordinar. Per fi, cal posar esment en aquests investigadors teatrals participants: 82 en el primer volum i 62 en el segon, no cal dir que la immensa major part repetits. Tenint en compte l'abast del contingent humà participant no crec que es pugui considerar exagerat afirmar que ens trobem davant una obra «nacional», en què ha participat tothom, o gairebé, que podia aportar alguna cosa, una mena de «front popular» de la intel·lectualitat baleàrica.

La infraestructura institucional corrobora aquest ampli consens de què parlava: la iniciativa del projecte, engegat l'any 2001, va ser de la Conselleria d'Educació i Cultura del Govern de les Illes Balears, aleshores dirigida pel professor Damià Pons Pons, especialista ell mateix en literatura catalana i col·laborador de l'obra, i la participació de l'Institut d'Estudis Baleàrics, la Fundació «sa Nostra» i el Departament de Filologia Catalana i Lingüística General de la Universitat de les Illes Balears, que n'assumia la direcció científica, delegada en la persona del seu professor Joan Mas, segurament l'estudiós més reconegut del teatre illenc. El 2005, dos anys després de la publicació del primer volum, es va fundar la Càtedra Joan Ramis i Ramis de Recerca, Formació i Documentació Teatral, amb la finalitat de «donar continuïtat al projecte engegat el 2001 i que ha cohesionat encara més els grups de recerca i activitats formatives i de divulgació en l'àmbit de les arts escèniques». El projecte inicial no sols s'ha realitzat sinó que, a més a més, ha consolidat un organisme encara més ambiciós, infraestructuralment i programàticament. A les entitats fundacionals citades s'han afegit el Consell Insular de Menorca i el Consell de Mallorca.

A la conclusió del *Diccionari*, en la publicació del segon volum del qual consta també entre les entitats col·laboradores l'Escola d'Art Dramàtic de les Illes Balears, se sumava una bateria d'objectius de considerable ambició, des de l'elaboració de l'*Anuari teatral de les Illes Balears* a la creació d'una base de dades de temàtica teatral o la promoció de grups de recerca científica teatral fins a l'establiment de convenis i

col·laboracions amb uns altres centres similars, passant per l'edició de llibres de temàtica teatral. El projecte del *Diccionari* havia reeixit i a més a més havia generat al seu voltant un nou projecte de més ampli abast i durada.

El *Diccionari* plantejava uns entrebancs o desafiaments inicials no gens menyspreables. És el preu que han de pagar les obres pioneres, com aquesta, obligades a resoldre per primera vegada un seguit d'interrogants que assalten l'equip responsable. I el primer interrogant, i més relliscós, és l'acotació del camp d'investigació. En uns altres mots: què cal entendre per teatral? Només la literatura dramàtica? També tot el camp que gira al voltant de l'escenificació? Aleshores, on es poden posar les fites delimitadores? I què fer de l'activitat popular o folklòrica més o menys dramatitzada, des del Corpus a les festes de moros i cristians? En segon lloc, crec que caldria situar la problemàtica lingüística, vull dir l'activitat teatral verbalitzada en quina llengua: la catalana només o també altres, principalment el castellà? En tercer lloc: quins noms propis (autors, directors, actors, escenògrafs...) cal considerar: només els nascuts a les Illes?

L'equip directiu ha hagut de resoldre aquestes i altres qüestions i ho ha fet amb una proposta metodològica que globalment crec que és raonable i convincent. En resposta a la primera qüestió han optat per una obertura màxima de la concepció del camp teatral: a més dels textos literaris hom ha tingut en compte els espais escènics, directors, actors, cantants lírics, grups i companyies teatrals, tramoistes, decoradors, empresaris i productors, músics, i aquells aspectes «que tenen a veure amb la faràndula». La relació, conflictiva, amb les festes populars ha sigut resolta amb el criteri d'incorporar totes les activitats que puguen ser enteses com a representació i per tant assimilables a l'activitat teatral, com ara algunes processons, les celebracions de moros i cristians, els balls de figures... Per fi, l'altra frontera boirosa, la relació amb l'activitat musical, ha rebut un enfocament semblant: acceptar els aspectes musicals relacionats íntimament amb l'activitat teatral, de manera que s'han introduït les biografies dels compositors de música dramàtica.

Com a solució al segon interrogant, ha sigut considerar com a prioritari el factor territorial (les Illes) i repertoriar tota mena d'activitats en qualsevol llengua. Cal acceptar que difícilment es podia fer d'una altra manera.

La tercera pregunta ha rebut una resposta igualment lògica i coherent: considerar l'activitat de tots aquell «personal teatral» que ha exercit o exerceix la seua activitat a les Illes. I a més a més, en una decisió que els estudiosos no poden deixar d'agrair, estudiar

la recepció als escenaris illencs dels grans noms no insulars, des d'Àngel Guimerà, Frederic Soler o Santiago Rusiñol, dins la literatura catalana, fins a Antonio Buero Vallejo, Pedro Calderón de la Barca, Carlo Goldoni, Henrik Ibsen, Molière, Alfonso Paso i Benito Pérez Galdós (demane disculpes si me n'he oblidat cap). No cal insistir a remarcar que aquesta és possiblement una de les decisions més compromeses, perquè la selecció és molt dificultosa i el lector està legitimat a preguntar-se si en efecte «són tots els que estan, però no tots els que són». En principi, pot estranyar que no es dedique una entrada a autors presumptament tan importants – en acollida de les programacions vull dir, no pretenc entrar en la qualitat intrínseca de les seues obres– com Josep M. de Sagarra o Josep Iglésies, dins el teatre català, o autors tan notables dels repertori internacional com William Shakespeare, Oscar Wilde, Anton P. Txèkhov, Bertolt Brecht... o de l'escena espanyola, com ara Lope de Vega, Jacinto Benavente, José Echegaray, Joaquín Dicenta o Ramón María del Valle-Inclán. Cal suposar que la tria feta respon a criteris exclusius de freqüència de representació de les obres dalt els escenaris teatrals de les Illes i que, per tant, els autors incorporats són en efecte els més representats.

Crec que en una obra d'aquestes característiques el lector té ple dret a exigir tres requisits bàsics: exhaustivitat, rigor i fiabilitat. I el present *Diccionari* els compleix amb plena solvència. El director ja ens informa que el criteri d'exhaustivitat ha regit l'enfocament de l'obra, més que no el d'imposar un cànon i marcar una selecció, per això l'atenció dispensada a tota mena de personatges, obres i locals lligats a la pràctica teatral i el mateix respecte al teatre professional que al teatre d'aficionats. Ara bé, l'exhaustivitat no significa que el *Diccionari* no «categoritze» les contribucions amb el major o menor espai dedicat a cada entrada, segons la importància que creu que té en la història teatral illenca. Res a objectar, és clar, perquè no té cap sentit dedicar les mateixes línies, posem per exemple, al Teatre Principal de Mallorca que al Teatre Principal de Felanitx o a l'Alexandre Ballester que a l'Antoni Gras.

L'important és que aquesta mena de radiografia de l'activitat teatral illenca siga el més detallada possible i cal admetre que, d'acord amb els recursos disponibles ara mateix, el resultat no defrauda. Des dels articles més extensos, com, per exemple, els dedicats al Teatre Principal de Maó i al de Mallorca (amb unes 11'50 i 10 pàgines, respectivament) fins als més minúsculs, tota la realitat teatral va desfilant per aquestes planes. Res no és insignificant. Per això el lector pot tenir accés a activitats tan modestes, però alhora tan importants per a copsar en la totalitat la xarxa infraestructural i la vida

teatral, com ara el Casino Vista Alegre o els Amics de l'Òpera de Maó o La Unió Campesina o al detallat seguiment de la sarsuela *Ai Quaquín que has vengut de prim!*, d'extraordinari impacte popular.

Dóna prova del rigor l'esforç per redactar els articles fornint el màxim d'informació objectiva i restringint tot el possible els judicis subjectius de valor. És clar que, en parlar d'una obra o d'un autor determinats, resulta impossible prescindir absolutament de l'avaluació, ni que siga ímplicita, però en un treball d'aquestes característiques és altament recomanable evitar, dins les possibilitats de cada article, la segregació d'opinió particular.

El lector que acudeix a un diccionari per descobrir o comprovar alguna informació o alguna dada sempre té una especial inquietud: que l'obra de consulta siga fiable, que no continga tantes errades que al capdavant genere una desconfiança que la convertesca en inútil. Els autors del present *Diccionari* sembla que han tingut molt en compte aquesta màxima. Fins i tot el rigor els ha portat a no amagar «asimetries» informatives entre entrades. Vull dir que, si en uns casos disposen de dades sobre estrenes d'un local o companyia i en algun altre, no, doncs prefereixen facilitar al lector tota la informació disponible, en lloc d'«harmonitzar» les entrades, suprimint aquella informació conflictiva perquè no sempre hom en disposa; o si disposen dels integrants d'un jurat d'un premi en uns convocatòries determinades i en alguna no, també prima la informació sobre l'«estètica».

És obvi que una obra d'aquestes característiques no pot evitar que algun lector retraga algun oblit o emeta algun desacord amb la redacció d'un autor o una obra. Però açò *va de soi*, cal comptar-hi. El millor elogi, però, que es pot fer d'aquest *Diccionari* és que el rigor de què parlava fa difícil adduir retrets raonables. Fins i tot els redactors mateixos ja s'han encarregat de l'autocorrecció amb l'addenda incorporada al segon volum. El *Diccionari* és ja una eina impagable, i imprescindible, per a qualsevol estudiós o lector interessat en el teatre de les Illes i en la literatura catalana general.

VICENT SIMBOR ROIG  
*Universitat de València*